

Andrzej Turbacz

Liturgia i wychowanie

Studia Theologica Varsaviensia 40/2, 67-80

2002

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ANDRZEJ TURBACZ SDB

LITURGIA I WYCHOWANIE

Życie duchowe Kościoła i chrześcijanina koncentruje się wokół liturgii, z niej się rodzi, przez nią się rozwija, w niej się zawiera i przejawia. Sobór Watykański II wyraźnie orzeka w tym względzie, iż liturgia jest szczytem, do którego zmierza działalność Kościoła, i jednocześnie jest źródłem, z którego wypływa cała jego moc¹. W kontekście tak ważkiej konkluzji Soboru, nasuwa się wymagające odpowiedzi pytanie: Czym jest liturgia w istocie swojej, skoro stanowi tak nieodzowny, bo aż konstytutywny czynnik życia i rozwoju Kościoła?

Chcąc w jakiejś mierze przybliżyć pojęcie *liturgii* od strony jej wewnętrznej natury, wydaje się słuszne podkreślić, że stanowi ona pełną nadprzyrodzonego dostojeństwa rzeczywistość odwiecznego **Planu Miłości** Boga, Stwórcy Wszechrzeczy, zrealizowanego w *pełni czasu*² w ekonomii zbawienia, na mocy Wcielenia i Paschalnego Misterium Śmierci i Zmartwychwstania Syna Bożego, i aktualizowanego w Duchu Świętym względem ludzi wszystkich ras i pokoleń³.

¹ KL 10. Zob. Jan Paweł II, List apostolski *O tajemnicy i kulcie Eucharystii*, Rzym 1980, n. 13. W zakończeniu tegoż Listu poświęconego tajemnicy i kultowi Eucharystii Papież pisze: *Kościół nie tylko działa, ale wyraża się w liturgii, żyje liturgią i z liturgii czerpie siły do życia*. Zob. także B. Mokrzycki, *Droga chrześcijańskiego wtajemniczenia*, Warszawa 1983: Autor między innymi stwierdza: *Najgłębsza natura Kościoła ujawnia się i dochodzi do głosu podczas sprawowania Świętej Liturgii. Tu Kościół jest najbardziej sobą i właśnie jako «prasakrament» działa objawiając Boga w świecie oraz kontaktując człowieka z Bogiem w sposób uchwytany (s. 23). Cała (...) liturgia w rzeczywistości jest niczym innym jak nurtem zbawczego «spotkania z Bogiem»*. Tamże, s. 10.

² Zob. Ga 4,4; Ef 1,10.

³ Zob. S. Czerwik, *Wprowadzenie do Konstytucji o liturgii świętej*, w: *Sobór Watykański II. Konstytucje, dekry, deklaracje*, Poznań 1968, s. 29-30. Zob. także: KL 5; KO 17 oraz KKK 1067. A.J. Znak w pierwszej części książki *Fundamentalne rzeczywistości liturgii*, zatytułowanej *O istocie liturgii*, dokonując próby określenia liturgii w oparciu o definicję Soboru Watykańskiego II, zawarł w KL 7, podkreśla, że liturgia jest uobecnieniem Misterium Paschalnego w Kościele – jest tą rzeczywistością, która umożliwia człowiekowi dostęp do Boskiego Dzieła Zbawczego i jego owoców. W świetle soborowego spojrzenia na Kościół i jego rolę

Jezus Chrystus, Bóg z nami⁴, w totalnym stopniu podejmując w dziełach zbawienia *uświęcającą inicjatywę Ojca*⁵, stał się Najwyższym Kapłanem⁶ i Pośrednikiem między Bogiem i ludźmi⁷, a tym samym głównym Liturgiem. Włączając Kościół – którego jest Założycielem i Głową⁸ – w kontynuację Swego Zbawczego dzieła, prowadzi w Nim odkupioną ludzkość do udziału w pełni swej chwały⁹. A jako Jednorodzony¹⁰ i Umiłowany¹¹ Syn Ojca, stanowiący w Duchu Świętym *jedno*¹² z Ojcem, tak w życiu wewnątrzboskim jak i w Misterium Objawienia wobec stworzeń, całe posłannicze działanie przynoszące mieszkańcom ziemi tak błogosławione skutki, odnosi i poddaje w imieniu Swoim i tejsze odkupionej ludzkości, w dziękczynno-wielbiącej relacji, Ojcu, *by Bóg był wszystkim we wszystkich*¹³.

Tak więc liturgia święta – ześrodkowana w istocie swej na *wykonaniu kapłańskiego urzędu Jezusa Chrystusa*¹⁴, na mocy czego do-

---

w historii zbawienia, wskazuje główne linie refleksji nad liturgią: Liturgia jest wykonywaniem kapłańskiego urzędu Chrystusa, uświęceniem człowieka i świata, doskonałym uwielbieniem Boga, kontynuacją zbawczego dialogu Boga z człowiekiem w Kościele, zapoczątkowaniem udziału w zbawieniu, przeżyciem wiary Kościoła i jej normą, źródłem i szczytem życia Kościoła. Zob. A. J. Z n a k, *Fundamentalne rzeczywistości liturgii*, Oleśnica 1992, s. 11-52. Naświetlenie pojęcia liturgia zawierają także encyklopedie i słowniki: *Katolicyzm. A-Z*, red. Z. Pawłak, Poznań 1994, s. 228-231; *Zarys encyklopedyczny religii*, red. Z. Drozdowicz, Poznań 1992, s. 188-195; *Słownik teologii biblijnej*, red. X. Léon-Dufour'a, tłum. i oprac. pol. K. Romaniuka, Poznań-Warszawa 1973, s. 414-419; *Słownik teologiczny*, t. 1, red. A. Zuberbier, Katowice 1985, s. 274-278; R. Berger, *Mały słownik liturgiczny*, tłum. z niem. J. Zychowicz, Poznań 1990, s. 76-77. Do hasła *liturgia* autor przyporządkowuje tu następującą treść: *Kultowe zgromadzenia ludu chrześcijańskiego, w których jest obecny wierny swemu Słowu, działający przez Ducha Świętego, Chrystus. Podczas tych zgromadzeń dopuszcza On wiernych do udziału – przez Słowo i znaki sakramentalne – w Swoim wielkanocnym zwycięstwie i umożliwia uzdrowionemu w ten sposób człowiekowi dziękczynną odpowiedź Ojcu. Centrum tych obrzędów liturgicznych stanowi Eucharystia; wokół niej sytuuje się krąg pozostałych Sakramentów (...) Ponieważ Kościół jest zgromadzonym wokół Chrystusa Ludem Bożym, liturgia stanowi źródło, z którego płynie cała jego moc, a zarazem szczyt, ku któremu zmierza całe jego działanie.* Tamże. Zob. także M. Kunzler, *Liturgia Kościoła*, Poznań 1999, s. 26-24.

⁴ Zob. Iz 7, 14.

⁵ S. Czerwik, *Wprowadzenie do Konstytucji o liturgii świętej*, art. cyt., s. 31.

⁶ Zob. Hbr 2, 17; 3,1; 4, 14-15; 5, 5-6, 10; 6, 20; 7, 24-27; 8,1; 8, 6; 9, 11-12.

⁷ Zob. 1Tm 2,5; Hbr 8, 6; 9,15.

⁸ Zob. Ef 1, 10; 1, 22-23, Kol 1,18.

⁹ Zob. KL 7. Analizę tego tekstu przeprowadził S. Czerwik, *Wprowadzenie do Konstytucji o liturgii świętej*, art. cyt., s. 30. Zagadnienie to podejmuje także KKK 1069, 1070.

¹⁰ Zob. J 1, 14; 1, 18; 3, 16; 3, 18.

¹¹ Zob. Mt 3, 17; 17, 5, Mk 1, 11; 9, 8; Łk 3, 22; J 16, 9.

¹² Zob. J 10, 30.

¹³ J 10, 30.

¹⁴ KL 7.

konuje się dzieło naszego odkupienia¹⁵, a zarazem stanowiąca cześć publiczną, którą Zbawiciel nasz, Głowa Kościoła, żywi dla Ojca Niebieskiego, a którą to również społeczność wiernych oddaje Założycielowi swojemu, a przez Niego Ojcu Przedwiecznemu¹⁶ – zawiera w sobie dwa fundamentalne i nawzajem się warunkujące cele, do których zmierza, i które realizuje: uświęcenie człowieka i uwielbienie Boga¹⁷.

Dzieło uświęcenia człowieka nie jest jednakże prostym aktem, wynikającym bezpośrednio z niepodważalnego faktu odkupienia wszystkich w Chrystusie. Uwarunkowane jest ono także – w tej samej mierze co obiektywna gwarancja zbawienia – od subiektywnej postawy człowieka względem tego bezinteresownego daru Boga, tzn. od wyrażającej się pełną gotowością jego przyjęcia, współpracą z nim, świadomą i konsekwentną realizacją jego wymagań. Liturgia ze swej istoty wzywa do pełnego zaangażowania i realizowania wszystkiego, co buduje w życiu prawdziwą wspólnotę jedności, braterskiej miłości i pokoju. To wyzwanie jest pewną konsekwencją tego, że liturgia zwraca w sobie zawsze apel i zobowiązuje do kontynuowania „liturgii” na „ołtarzu świata” w życiu codziennym.¹⁸ Dzięki temu świadomy i pełny udział w liturgii prowadzi do syntezy wiary i życia,¹⁹ oddziałuje na całość życia wiary,²⁰ aktualizuje ją i uczy rozumieć świat, jego przygodność, rozwój i cel, którym jest człowiek. Stąd też liturgia Kościoła, urzeczywistniająca wymiar niezbywalnego i najwyższego kultu, podejmuje jednocześnie drugie zadanie – ściśle współzależne z kultycznym. Polega ono na przygotowa-

---

¹⁵ KL 2.

¹⁶ Zob. Pius XII, *Encyklika Mediator Dei*, Rzym 1947, n. 11 (wyd. polskie Kielce 1947). Odtąd skrót MD.

¹⁷ Zob. S. Czerwik, *Wprowadzenie do Konstytucji o liturgii świętej*, art. cyt., s. 31. Odnosnie do omawianej tu kwestii czytamy u A.L. Szafrańskiego: *Pierwszorzędnym celem liturgii jest oddanie czci i chwały Bogu. Kult jest wykonywany przez ludzi nie tylko dla Boga, ale i dla nich samych, ponieważ nie można godnie czcić Boga nie dążąc do świętości życia. Wykonywanie kultu udoskonala ludzi, ponieważ aktualizuje ich religijne i psychiczne możliwości. Dlatego to teksty liturgiczne zawsze podkreślają, że celem liturgii jest nie tylko chwala Boża, ale i pożytek nasz i całego Kościoła.* Zob. tenże, *Liturgia i jej znaczenie wychowawcze*, Lublin 1958, s. 7-8. Zob. także KKK 1070.

¹⁸ Zob. J. Grześkowiak, *Liturgia dziś*, Katowice 1982, s. 264 nn.

¹⁹ Zob. J. Kopeć, *Formacja liturgiczna czyli mistagogia w liturgii i przez liturgie*, „Liturgia sacra” 3-4(1996), s. 24-25.

²⁰ Zob. J. Hermans, *Wychowanie liturgiczne a Mistagogia w rodzinie*, ComP 12(1992) n. 3, s. 47.

niu osoby ludzkiej do przyjęcia w wierze, nadziei i miłości, i zaowocowania uświęceniem, tego totalnego daru łaski jakim jest zbawienie, czyli podejmuje zadanie sprowadzające się do pełnienia funkcji wychowawczej²¹.

Wnikliwe i celne spostrzeżenia dotyczące wychowawczej roli liturgii sformułował W. Kornilowicz: *Liturgia jest tym najgłębszym nurtem, który niesie z sobą poprzez wieki Chrystusa i Jego naukę. (...) Jest najistotniejszym, bo określającym stosunek do Boga, przejawem żywotności Kościoła jako Mistycznego Ciała Chrystusa, któremu daje początek, żywi, zasila, które kształtuje aż do miary wieku pełności Chrystusa*²². (...) *W ten sposób liturgia staje się szkołą wychowania chrześcijańskiego, otwartą dla każdego człowieka, a nawet obowiązującą, ponieważ posiada najwyższą powagę, dzięki temu, że jest w Kościele autentyczną szkołą kształtującą dusze na wzór Chrystusa. Obejmuje swoim oddziaływaniem całe życie i całego człowie-*

²¹ Zob. KL 9-11. Przynależne liturgii zadanie wychowania chrześcijańskiego polega – jak pisze Pius XI – na współdziałaniu z łaską Bożą nad wyrobieniem człowieka na prawdziwego i doskonałego chrześcijanina, *to jest żeby w ludziach, odrodzonych na Chrzcie, urobić i odwozyc Chrystusa*. Zob. tenże, Encyklika o chrześcijańskim wychowaniu młodzieży *Divini Illius Magistri*, Rzym 1929, n. 90. Podobnie w tym przedmiocie stwierdza również Pius XII: *Kościół, podobnie jak jego Głowa, nie odstępuje nigdy swoich synów, pomaga im i zachęca do świętości, aby ozdobieni tą nadprzyrodzoną godnością powrócili kiedyś do Ojca niebieskiego*. W dalszej części akapitu Papież naświetla, wspomagające chrześcijanina od strony duchowej i ukierunkowujące go eschatologicznie, działanie 7-miu Sakramentów Świętych. MD 11-13.

²² W. Kornilowicz, *Wartości kulturalno-wychowawcze liturgii*, Warszawa 1936, s. 4-5.

²³ Tamże, s. 11; W innym dziele dotyczącym problematyki znaczenia wychowawczego liturgii, tenże autor dopowiada: *Trzeba było oczom wiernych otworzyć skarby prawd nagromadzonych tam przez wieki, odkryć mądrość życiową zaczerpniętą z najczystszych źródeł Pisma Świętego i Tradycji kościelnej, pokazać jakby skrytalizowaną całą historię Kościoła, odkryć wreszcie strumienie łask, płynących ze źródeł Zbawicielowych i wciąż wzbogacanych zasługami Świętych*. Zob. tenże, *Znaczenie wychowawcze liturgii*, w: *Pamiętnik zjazdu odbytego we Włocławku 30.X-XI.1921*, Włocławek 1921, s. 51. Głębokiemu przekonaniu o pierwszorzędnej roli liturgii w dziedzinie wychowania religijnego daje też wyraz J. Woroniecki: *Kościół jest przede wszystkim instytucją wychowawczą: (...) jest gorącym jego pragnieniem, aby już tu na ziemi [dusze] doszły do pewnego stopnia doskonałości, która by i Bogu przyniosła więcej chwały i im samym zapewniła pełniejszą miarę szczęścia w przyszłym życiu. Cała ta opieka duchowa (...) i nauka wiary, Sakramenty, nabożeństwa, wszystko to do tego zmierza celu, aby nas wychować na dobre dzieci Boże, godne uczestnictwa w naturze samego Boga i zdolne czerpać z tego uczestnictwa całą pełnię zawartych w niej łask (...). W tej wielkiej pracy wychowawczej liturgia ma wyznaczone pierwszorzędne miejsce: można nawet (...) śmiało powiedzieć nie tylko pierwszorzędne ale wprost pierwsze miejsce. (...) Liturgia jest cudowną „szkołą pracy” i nic w dziedzinie wychowania religijnego nie potrafi jej zastąpić*. Zob. tenże, *Doniosłość wychowawcza liturgii Eucharystycznej*, Kraków 1930, Odbitka z „Mysterium Christi” (Rok 1929/30), s. 4 i 5. Autor z sobie właściwą wnikliwością i znanstwem omawia i uzasadnia cechę wychowania liturgicz-

ka²³. Inny teolog polski – w oparciu o nauczanie papieża Piusa X – podkreśla: *Liturgia katolicka jest istotnym zadaniem Kościoła i przez nią głównie wychowuje swoich członków. «Wierni zbierają się po to – pisze Pius X – aby ducha chrześcijańskiego zaczerpnąć z pierwszego i niezbędnego źródła, jakie stanowi czynny współdział w najświętszych tajemnicach i modłach publicznych i uroczystych Kościoła» A więc stać się chrześcijaninem można tylko przez liturgię²⁴. Znamienne w tym zakresie jest także stwierdzenie K. Wojtyły: *Liturgia stanowi podstawową formę życia wspólnoty chrześcijańskiej, skupionej na rzeczywistości najświętszych tajemnic wiary i równocześnie z tychże tajemnic – nade wszystko ze Śmierci i Zmartwychwstania Chrystusowego – wydobywającej sakralny, nadprzyrodzony kształt ludzkiego życia chrześcijan²⁵.**

Kościół święty, głęboko świadomy swego uczestnictwa w wielkim dziele Bożym²⁶, uobecnianym w liturgii, *przez które Bóg otrzymuje doskonałą chwałę a ludzie uświęcenie²⁷* – w liturgii jako szczyt i źródło zawiera się droga do realizacji jego posłannictwa²⁸ – z wielką troską ukierunkowuje wierzących ku możliwie pełnemu uczestnictwu w sprawowanych przez siebie świętych obrzędach²⁹. Jest też miejscem uprzywilejowanym dla katechezy Ludu Bożego.³⁰ Wynika to z doświadczenia Kościoła, w którym katecheza z natury swej była i pozostaje ściśle związana z całym sprawowaniem liturgii i sakramentów, gdyż właśnie w sakramentach,

---

nego, którą określa *integralnością*. Podkreśla, iż świadome i czynne uczestnictwo w nabożeństwie liturgicznym *wszechstronnie obejmuje wszystkie władze duszy ludzkiej, (...) wszystkie zainteresowuje w akcji liturgicznej i wiąże w jedną organiczną całość*. Tamże, s. 10. Kościół w swej liturgii posiada – jak pisze autor – *tak cudowną szkołę wszechstronnego wychowania wszystkich władz duszy ludzkiej do służby Bożej*. Tenże, *Pełnia modlitwy*, Poznań 1982, s. 89.

²⁴ A. L. Szafranski, *Liturgia i jej znaczenie wychowawcze*, dz. cyt., s. 10. Chodzi tu o papieskie motu proprio *Tra le sollecitudini*, 22.XI.1903.

²⁵ K. Wojtyła, *Wstęp ogólny*, w: *Sobór Watykański II. Konstytucje, dekryty, deklaracje*, Poznań 1968, s. 15.

²⁶ Zob. J 17,1-4; także KKK 1069.

²⁷ KL 7.

²⁸ Zob. S. Czerwik, *Wprowadzenie do Konstytucji o liturgii świętej*, art. cyt., s. 34.

²⁹ Zob. KL 14. Artykuł 12 instrukcji eucharystycznej po wyjaśnieniu istoty czynnego uczestnictwa w liturgii Mszy Świętej stwierdza, że *Ofiara ta skutek ten osiąga tylko w tych, którzy przez wiarę i miłość łączą się z Męką Chrystusa (...) Im zaś wychodzi na korzyść mniej lub więcej w miarę ich pobożności*. Instrukcja Kongregacji do spraw Kultu Bożego, *Eucharisticum mysterium*, Rzym 1967, w: *To czynić na moją pamiątkę. Eucharystia w dokumentach Kościoła*, oprac. J. Miasek, Warszawa 1987.

³⁰ Zob. KL 3-4; także KKK 1074.

a zwłaszcza w Eucharystii, Jezus Chrystus najpełniej działa w celu przemiany człowieka.³¹

Prowadzony i natchniony przez Ducha Świętego Kościół Jezusa Chrystusa w XX wieku, dostrzegający trudności i problemy współczesnego świata i człowieka, wychodzi naprzeciw jego niepokojom i potrzebom poprzez wielkie dydaktyczno-wychowawcze wskazania Soboru Watykańskiego II. Zawarte są one między innymi w programie radykalnej odnowy liturgii³². Stanowią świadectwo, iż właśnie w liturgii i katechezie Kościół widzi centrum życia chrześcijańskiego, że upatruje w niej źródło odnowy, przemiany i rozwoju człowieka. Jawi się ona jako najdoskonalszy w swym bogactwie i skuteczności środek do budowania życia duchowego, dojrzałej osobowości, do kształtowania właściwej postawy człowieka względem swego Stwórcy i Odkupiciela oraz do tworzenia prawidłowych relacji międzyludzkich³³.

W dokumentach Kościoła ostatniego Soboru znajdujemy odnośnie do powyższej kwestii dobitne stwierdzenie: *Liturgia jest pierwszym i niezastąpionym źródłem, z którego wierni czerpią ducha prawdziwie chrześcijańskiego. Dlatego duszpasterze w całej swej działalności pasterskiej powinni gorliwie dążyć do osiągnięcia takiego udziału przez należyte urabianie wiernych*³⁴. Wydaje się ważne, by przytoczyć tu również inną wypowiedź: *Każdy obchód liturgiczny, jako dzieło Chrystusa-Kapłana i Jego Ciała Kościoła, jest czynnością w najwyższym stopniu świętą, a żadna inna czynność Kościoła nie dorównuje jej skuteczności z tego samego tytułu i w tym samym stopniu*³⁵. Konstytucja o liturgii rozwija dalej ten temat: *Liturgia (...) w najwyższym*

³¹ Zob. CT 23.

³² Wymowne są słowa Papieża Piusa XII, które przytacza S. Czerwik we *Wprowadzeniu do Konstytucji o liturgii świętej*, art. cyt., s. 27: *Według zgodnej opinii autorów, Konstytucja o liturgii świętej jest owocem rozwijającego się w ostatnich dziesiętkach lat ruchu liturgicznego, o którym Pius XII powiedział, że jest «znakiem opatrnościowej działalności Bożej dla naszych czasów, jakby przejściem Ducha Świętego w Jego Kościele»*. Jest to przemówienie Piusa XII do uczestników pierwszego międzynarodowego kongresu duszpasterstwa liturgicznego w Asyżu, 22.IX.1956: AAS 48(1956) n. 712. Zob. KL 43.

³³ W. Świerżawski podaje ważną w tym względzie uwagę: *Paweł VI jeszcze jako arcybiskup Mediolanu (1958) przypomniał swoim kapłanom: Liturgia jest centralnym problemem współczesnego duszpasterstwa*. Zob. tenże, *Gloria passionis. Chrystus obecny w liturgii i życie chrześcijańskie*, Częstochowa 1987, s. 153.

³⁴ KL 14.

³⁵ KL 7.

stopniu przyczynia się do tego, aby wierni życiem swoim wyrażali oraz ujawniali innym misterium Chrystusa i rzeczywistą naturę prawdziwego Kościoła (...). Liturgia codziennie z tych, którzy należą do Kościoła, buduje przybytek święty w Panu, mieszkanie Boże w Duchu, na miarę pełnego wzrostu dojrzałości Chrystusowej – równocześnie w przedziwny sposób umacnia ich siły do głoszenia Chrystusa, i tak znajdującym się poza Kościołem ukazuje go jako sztandar wzniesiony dla narodów, aby rozproszone dzieci Boże zgromadziły się w jedno, aż stanie się jedna Owczarnia i Jeden Pasterz³⁶. Czytamy w niej także: Liturgia pobudza wiernych, aby «sakramentami wielkanocnymi» nasyceni, «żyli w doskonałej jedności». Modli się, aby «zachowywali w życiu, co otrzymali przez wiarę». Odnowienie zaś przymierza Boga z ludźmi w Eucharystii pociąga i zapala wiernych do tym gorętszej miłości Chrystusa. Z liturgii przeto, a głównie z Eucharystii jako ze źródła, splywa na nas łaska i z największą skutecznością przez nią dokonywa się uświęcenie człowieka w Chrystusie i uwielbienie Boga, które jest celem wszystkich innych dzieł Kościoła³⁷. Dlatego tak oczywista jest – wyrażona w cytowanej Konstytucji – troska Kościoła o wdrażanie liturgii w świadomość i życie wiernych: *Duszpasterze niech zabiegają gorliwie i cierpliwie o liturgiczne wychowanie oraz czynny udział wiernych, tak wewnętrzny jak i zewnętrzny, stosownie do ich wieku, stanu, rodzaju życia i stopnia kultury religijnej, spełniając w ten sposób jeden z głównych obowiązków wiernego szafarza Bożych tajemnic*³⁸. Klamrą spinającą powyższe wypowiedzi zdaje się być konkluzja Papieża Pawła VI: *Bogu należy się pierwsze miejsce, a naszym pierwszym obowiązkiem*

---

³⁶ KL 2.

³⁷ KL 10. Zob. B. Lewandowski, Uświęcenie człowieka przez liturgię, Hamburg 1977, s. 15.

³⁸ KL 19. Szczegółowe naświetlenie tematu – w świetle nauki soborowej – jakie powinno być uczestnictwo wiernych w liturgii, podaje A.J. Zn a k. Uczestnictwo to musi być w pierwszym rzędzie świadome. Podstawą zaś świadomości liturgicznej jest wiara żywa, oparta na osobistym przyjęciu Chrystusa i Jego orędzia Prawdy, która określa kierunek ludzkiego życia, egzystencjalnych decyzji i wyborów. Następnie jest to uczestnictwo czynne – związane z osobistym zaangażowaniem wierzących, ich udziałem w Dialogu z Bogiem, osobistą odpowiedzialnością na Jego orędzie (aktywność zewnętrzna, mająca ściśle pokrycie w wewnętrznym usposobieniu). Jest to uczestnictwo pełne, polegające na wejściu w eucharystyczną komunie z Jezusem Chrystusem, na dokonaniu oddania Bogu samego siebie, razem z ofiarowującym się Chrystusem. Jest to wreszcie uczestnictwo owocne – unaoczniające wpływ przeżywanej liturgii na życie osobiste chrześcijanina, na dawanie świadectwa Bogu w codziennym jego życiu, na naśladowanie Chrystusa, na pełnienie chrześcijańskiej posługi miłości wobec braci. Zob. tenże, *Fundamentalne rzeczywistości liturgii*, dz. cyt., s. 53-61.

jest zwracanie się do Boga w modlitwie. Liturgia święta jest pierwszym źródłem tego obcowania z Bogiem i przez nią samo życie Boże nam się udziela, ona jest pierwszą szkołą duszy i pierwszym darem, którego mamy udzielać Ludowi Bożemu³⁹.

Przy uwyrażnianiu doniosłej, niemalże fundamentalnej roli liturgii w wychowaniu chrześcijańskim, nieuchronnie nasuwa się refleksja dotycząca ważkiego i pożądanego fenomenu – dającego się zaobserwować na kanwie funkcjonowania liturgii w procesie osobowego formowania człowieka – a mianowicie, że liturgia kształtuje najbogatszy i jednocześnie uniwersalny model duchowości chrześcijańskiej⁴⁰, tj. duchowość liturgiczną, która stanowi autentyczną duchowość Kościoła. Należy tu zaznaczyć, że liturgia już ze swej natury wychowuje człowieka do wiary poprzez słowo, gesty i postawy. Ma zatem wartość edukacyjną w pewnym tego słowa znaczeniu, nawet wtedy, gdy bezpośrednio o wychowaniu nie mówi. Człowiek, który uczestniczy w niej regularnie jest poddany jej wpływowi i wprowadzany w tajemnicę chrześcijańskiego życia moralnego i ascetycznego. Tym, co szczególnie znamionuje tę duchowość liturgiczną, to kierowanie wszystkich ludzi ku Bogu Ojcu, uwrażliwianie na inicjatywę zbawczej miłości Ojca, z której bierze swój początek zbawienie. Wynikiem takiego założenia jest szczerza koncentracja na Bogu, uwielbienie Boga, adoracja Jego wszechogarniającej, bezinteresownej miłości, zachwycenie się Bożą wspaniałością, pogłębianie z Nim przyjaźni, a nie tylko zadreczanie się rozpatrywaniem siebie i swoich słabości. Duchowość liturgiczna kształtuje także właściwe zrozumienie roli Chrystusa, który jest jedynym Pośrednikiem. Prowadzi w Sakramentach do zjednoczenia z Nim i coraz pełniejszego naśladowania Go. Włącza tym samym w *Ekonomię Zbawienia*, w zbawczą historię zrealizowaną przez Chrystusa, w Jego miłość ofiarną, zobowiązującą do kontynuowania jej w życiu, do dawania autentycznego świadectwa. Duchowość oparta o liturgię

---

³⁹ Paweł VI, *L'Osservatore Romano* z 5.XII.1963, cyt. za S. Czerwik, *Wprowadzenie do Konstytucji o liturgii świętej*, art. cyt., s. 29. Tę samą myśl wyraża Deklaracja o wychowaniu chrześcijańskim: *W szczególności (...) sposób obowiązków wychowawczy należy do Kościoła (...) nade wszystko dlatego, że ma on zadanie wskazywania wszystkim ludziom drogi zbawienia, a wierzącym udzielania życia Chrystusowego i wspomagania ich ustawiczną opieką, aby mogli osiągnąć pełnię tego życia.* DWCH 3. Zob. także DWCH 2.

⁴⁰ Model duchowości chrześcijańskiej oznacza sposób realizowania zasad życia chrześcijańskiego.

obejmuje całego człowieka – jego duszę i ciało, i wszystkie władze psychiczne – w całym jego życiu⁴¹.

Analizując zagadnienie duchowości liturgicznej w aspekcie psychologiczno-pedagogicznym, można też wyodrębnić inne charakterystyczne jej cechy, uwierzytelniające jej kwalifikacje do stanowienia wzorca w zakresie metody i środków duchowego doskonalenia człowieka:

– oparty na mocy i prawdzie Słowa Bożego obiektywizm (skutecznie niwelujący subiektywne nastawienia i zamykanie się w kręgu separatystycznego egocentryzmu)⁴²;

– ugruntowywane na autorytecie Pisma Świętego i Tradycji Kościoła integralne ujmowanie historii dziejów i jej sensu, a także sensu poszczególnej egzystencji ludzkiej (kształtujące realizm życiowy, ukierunkowujące na pragmatyzm, na scalanie wszystkich władz w człowieku ku realizacji poznanego celu, na łączenie wiedzy z wiarą, dogłębne przenikanie *sacrum* do *profanum*, przedłużanie kultu w powszednich chwilach dnia i przetwarzanie tegoż życia codziennego w kult);

– wyrosły na bazie rozwijania sfery poznawczej i wolitywnej entuzjazm wiary, nadziei i miłości (ustawiający na właściwe tory, niebezpieczną dla prawdziwej religijności, zbyt wybujałą a chwiejną uczuciowość);

– mający swe podłoże w sakramentach Kościoła, a szczególnie w Eucharystii, wspólnotowy wymiar życia osoby ludzkiej (zobowiązujący bezwzględnie do otwarcia się na drugiego człowieka, dostrzegania jego potrzeb, do podjęcia odpowiedzialnego świadectwa miłości, angażowania się w życie społeczne Kościoła, do budowania jedności i wspólnoty międzyludzkiej).

Oddziaływanie wychowawcze liturgii dokonuje się zwłaszcza poprzez trzy jej główne i współprzenikające się obszary: Słowo Boże, Sakramenty Święte, a zwłaszcza Ofiarę Eucharystyczną⁴³. Fundamental-

⁴¹ Zob. B. Nadolski, *W drodze do liturgii*, Poznań 1998, s. 17 nn.

⁴² Zob. B. Mokrzycki, *Kościół w świętości*, Warszawa 1984, s. 265.

⁴³ Zob. W. Świerzański, *Gloria passionis. Chrystus obecny w liturgii i życie chrześcijańskie*, dz. cyt. Autor pisze: *Uczestnicząc w liturgii Eucharystycznej spotykamy się ze Słowem Bożym. Słowo to, które Duch Święty wzbudza w naszych sercach, coraz bardziej skłania nas w różny sposób do zagłębiania się w Misterium Chrystusa. Ono karmi naszą wiarę, oświeca nasze myśli i rozgrzewa serca. Ono kieruje nas ku Sakramentowi Przenajświętszego Ciała i Krwi, który jest Słowem Wcielonym, i w nim znajduje swe dopełnienie (s. 102). Ponieważ Kościół jest Kościołem*

ne znaczenie Słowa Bożego w chrześcijańskiej formacji duchowej ukazują samo Pismo Święte. Św. Paweł w Liście do Tymoteusza pisze: *Całe Pismo Święte jest przez Boga natchnione i służy ku nauczaniu, strofowaniu, prostowaniu i wychowaniu w sprawiedliwości. Tak to staje się człowiek Boży doskonałym i zdolnym do każdego dobrego dzieła*⁴⁴. W Liście do Hebrajczyków jego autor podkreśla: *Zywe jest słowo Boże i skuteczne*⁴⁵, a św. Łukasz w Dziejach Apostolskich dopowiada, że ma ono *moc zbudować i dać dziedzictwo wszystkim uświęconym*⁴⁶. Apostoł Jakub zachęca: *Przyjmijcie w cichości serca słowo, które zostało w was zaszczerpione i które zdolne jest zbawić dusze wasze. Lecz zamieniajcie słowo w czyn, a nie przysłuchujcie mu się tylko, bo inaczej samych siebie oszukujecie*⁴⁷. Ewangelia – zgodnie z wypowiedzią św. Pawła – *jest mocą Bożą ku zbawieniu dla każdego, który ma wiarę, (...) bo usprawiedliwienie, które udziela Bóg, w niej się objawia: zrodzone przez wiarę i wiodące ku wierze*⁴⁸. Psalmista daje świadectwo: *Twoje słowo jest lampą dla moich stóp i światłem na mojej ścieżce*⁴⁹. Poruszony pytaniem Jezusa Piotr wyznaje: *Panie, do kogoś pójdziemy? Ty masz słowa życia wiecznego*⁵⁰, a sam Jezus mówi: *Pokażę wam na przykładzie, do kogo podobny jest ten, kto przychodzi do Mnie, słucha słów Moich i w czyn je obraca. Podobny jest do człowieka, który budując dom wkopał się głąbo-*

Sakramentów, jest dzięki temu Kościołem Słowa. Sakramenty bowiem nie mówią niczego innego niż Słowo. Mówią tylko według specyficznego dla siebie sposobu – przez znak, czyn, dopełnienie. A uprzywilejowanym miejscem tak wypowiedzanego Słowa Bożego, Sakramentem nad Sakramentami, jest Eucharystia... Eucharystia jest par excellence Słowem. Jest ona Słowem Chrystusa, ponieważ Wcielony Logos jest w niej obecny substancjalnie i dokonuje w sposób sobie właściwy przepowiadania całego zbawczego misterium (Zob. KL 7). Misterium to przez anamnezę staje się dla nas dostępne, bowiem właśnie w Eucharystii uobecnianie są i głoszone Jego Śmierć i Zmartwychwstanie. Ale Eucharystia jest także Słowem Kościoła, który urzeczywistnia się w jej sprawowaniu w stopniu najwyższym. Eucharystia jako Słowo Kościoła ewangelizuje i obwieszcza zbawienie światu nade wszystko dlatego, że jest Słowem Oblubienicy do swego Oblubieńca, odpowiedzią, która zacieśnia, dzięki trwającemu wciąż dialogowi, wzajemne zjednoczenie w miłości. Zob. tamże, s. 41-43.

⁴⁴ 1Tm 3, 16-17.

⁴⁵ Hbr 4,12.

⁴⁶ Dz 20, 32. Teksty Pisma Świętego podkreślają, że słowo Boże posiada rzeczywistą wewnętrzną moc: zob. Iz 55,10; Flp 2,16; Ef 1,13; 2 Tm 1,10; Ap 13,26; 14,3; 20,32; Zob. także KO 21.

⁴⁷ Jk 1, 21-22.

⁴⁸ Rz 1, 16-17.

⁴⁹ Ps 119, 105. Toteż trwać mamy przy słowie Bożym *jak przy lampie, która świeci w ciemnym miejscu, aż dzień zaświta a gwiazda poranna wzejdzie* (2 P 1,19).

⁵⁰ J 6, 68.

ko i założył fundament na skale⁵¹. Soborowa Konstytucja o Objawieniu Bożym oznajmia: *Tak wielka tkwi w słowie Bożym moc i potęga, że jest ono dla Kościoła podporą i siłą żywotną, a dla synów Kościoła utwierdzeniem wiary, pokarmem duszy oraz źródłem czystym i stałym życia duchowego*⁵². W innym jej fragmencie czytamy: *Słowo Boże, które jest mocą Bożą ku zbawieniu każdego wierzącego, w pismach Nowego Testamentu znamienitszym sposobem jest uobecnione i okazuje swą siłę*⁵³. Konstytucja o liturgii przypomina, że *Chrystus jest obecny w Swoim słowie, albowiem gdy w Kościele czyta się Pismo święte, wówczas On sam mówi*⁵⁴. Słusznie spodziewać się należy nowego bodźca do życia duchowego we wzmożonej czci dla Słowa Bożego⁵⁵, gdyż Liturgia Słowa – jak czytamy w Konstytucji o liturgii – tak ściśle wiąże się z Liturgią Eucharystyczną, że wraz z nią stanowi jeden akt kultu⁵⁶. Sakramenty święte są ustanowione – jak naucza Kościół – dla podtrzymywania życia chrześcijańskiego. Mając na celu uświęcenie człowieka, budowanie Mistycznego Ciała Jezusa Chrystusa, oddawanie czci Bogu, przyczyniają się w zasadniczej mierze do wzrostu wiary, umacniają ją i wyrażają. Udzielają łaski, ale też zarazem usposabiają wiernych do owocnego przyjęcia tej łaski, do oddania Bogu należnej czci i pełnienia miłości. Obejmują wszystkie etapy i wszystkie ważne momenty życia chrześcijanina: od narodzin aż po chwilę śmierci, tak komunie z Bogiem jak i jedność między ludźmi, uzdrowienie jak i dar posłania. Sprawiają, że każde wydarzenie życia odpowiednio usposobionych wiernych zostaje uświęcone przez łaskę, wypływającą z paschalnego Misterium Męki, Śmierci i Zmartwychwstania Chrystusa, i skierowane do uświęcenia człowieka i uwielbienia Boga⁵⁷.

⁵¹ Łk 6, 47-48.

⁵² KO 21. Zob. KKK 104; 131-133; 141.

⁵³ KO 17. Zob. KKK 121-125.

⁵⁴ KL 7.

⁵⁵ Zob. KO 26.

⁵⁶ Zob. KL 56; także KO 21: *Kościół w liturgii świętej nie przestaje brać i podawać wiernym Chleb Życia, tak ze stołu Słowa Bożego jak i Ciała Chrystusowego*. Zob. B. Nadołski, *Słowo Boże w liturgii*, „Katecheta” 14(1970) s. 193-195; Tenże, *O pełniejsze uczestnictwo w Liturgii Słowa*, „Katecheta” 21(1977) s. 251-254; zob. także A. Hajduk, *Katecheza i liturgia*, Kraków 1999, s. 19-40.

⁵⁷ Zob. KL 59; 61. Zob. także KKK 1210; MD 12-14; B. Nadołski, *Urzeczywistnianie się Kościoła w liturgii – w świetle dokumentów Vaticanum II*, Poznań 1989, s. 75: *Sakramenty jako działanie Boże historii zbawczej kontynuujące wielkie dzieła Boże historii zbawczej, udzielane są zawsze w żywym konkretnie życia. Nie stoją ani obok krzyża, ani ponad życiem, lecz są wkroczeniem w życie człowieka*. Zob. także J. Grzeškowiak, *Wewnętrzne uczestnictwo we Mszy*

W strukturze sakramentów – wtajemniczenia chrześcijańskiego, uzdrowienia oraz w służbie komunii i szczególnego postania w Kościele – Eucharystia zajmuje wyjątkowe miejsce jako „*Sakrament Sakramentów*”: *Wszystkie inne sakramenty są skierowane do niej jak do swego celu*⁵⁸. Eucharystia, stanowiąca *Sakrament miłości, znak jedności, węzeł miłości, ucztę paschalną, w której pożywamy Chrystusa, w której dusza napelnia się łaską i otrzymuje zadatek przyszłej chwały*⁵⁹, jest *źródłem i zarazem szczytem całego życia chrześcijańskiego*⁶⁰. Dekret o posłudze i życiu kapłanów objaśnia: *Inne zaś sakramenty, tak jak wszystkie kościelne posługi i dzieła apostołstwa, wiążą się ze świętą Eucharystią i do niej zmierzają. W Najświętszej bowiem Eucharystii zawiera się całe duchowe dobro Kościoła, a mianowicie, sam Chrystus, nasza Pascha*⁶¹. Dobitną treść niosą słowa: *Eucharystia oznacza i urzeczywistnia komunię życia z Bogiem i jedność Ludu Bożego, przez które Kościół jest sobą. Jest ona szczytem działania, przez które Bóg w Chrystusie uświęca świat, a równocześnie szczytem kultu, jaki ludzie w Duchu Świętym oddają Chrystusowi, a przez Niego Ojcu*⁶². Konstytucja o liturgii

---

Świętej, w: *Eucharystia w duszpasterstwie*, red. A.L. Szafrański, Lublin 1977, s. 23: *Tajemnica chrześcijaństwa to tajemnica Boga miłującego człowieka, (...) Boga szukającego człowieka, Boga przechodzącego przez ten świat, Boga wnikającego przez Chrystusa w Duchu Świętym w życie człowieka, by go zbawić, obdarzając pełnią szczęścia. Sakramenty nie są też niczym innym jak tylko uobecnianiem dziś, na czas obecny i przyszły, aż po Paruzję, zbawczego działania Boga, który poszukuje człowieka. Sakramenty rozumiemy poprawnie tylko wtedy, gdy patrzmy na nie jako na zbawcze zamiary Chrystusa, jako na osobowe, zbawczo-kultyczne spotkania z Nim, przyobleczone w widzialny kształt, w konkret materii, gestów, słów i obrzędów, które tajemniczo sięgają najgłębszych warstw człowieka. Zob. tamże.*

⁵⁸ Św. Tomasz z Akwinu, *Summa theologiae*, III,65,3, cyt. za KKK 1211. Zob. B. Mokrzycki, *Droga chrześcijańskiego wtajemniczenia*, Warszawa 1983, s. 21: *Dzięki zjednoczeniu boskiej i ludzkiej natury w jednej Osobie Słowa Wcielonego Chrystus Pan stał się prawdziwym «Sakramentem», «Prasakramentem», widzialnym wcieleniem Boga niewidzialnego, uchwytnością Jego łaski, która w Nim niby w Źródle dostępnym w sposób ludzki istnieje na ziemi, w naszej historii, na naszym ludzkim globie... Każdy inny «znak» zbawienia z Niego (i tylko z Niego)! musi czerpać moc oznaczania oraz sprawiania zbawczego dialogu między Bogiem i światem. Centralne miejsce Eucharystii w liturgii, a zarazem jej dynamizm formacyjny sygnalizuje też wypowiedź W. Świerzawskiego: *Skoro Eucharystię ustawiamy w centrum, to po dwu stronach będą: posługa Słowa wprowadzająca w misterium i posługa miłości, wypływająca ze zjednoczenia z Chrystusem Eucharystycznym. Zob. tenże, Gloria passionis. Chrystus obecny w liturgii i życie chrześcijańskie*, dz. cyt., s. 44.*

⁵⁹ KL 47.

⁶⁰ KL 11.

⁶¹ DK 5.

⁶² EM 6. Zob. KK 11; DE 2; 15; KL 10; 2; 98; 41; KKK 1325.

podkreśla: *Kościół zatem bardzo się troszczy o to, aby chrześcijanie podczas tego misterium wiary nie byli obecni jak obcy i milczący widzowie, lecz aby przez obrzędy i modlitwy tę tajemnicę dobrze zrozumieli, w świętej czynności uczestniczyli świadomie, pobożnie i czynnie (...), a ofiarując Niepokalaną Hostię nie tylko przez ręce kapłana, lecz także razem z nim, uczyli się samych siebie składać w ofierze, i za pośrednictwem Chrystusa z każdym dniem doskonalili się w zjednoczeniu z Bogiem i wzajemnie z sobą, aby w końcu Bóg był wszystkim we wszystkich*⁶³.

Znamienite treści wychowawcze – których nośnikiem jest liturgia – tak wyraźnie uwypuklone przez dokumenty Kościoła Powszechnego, zachęcają do zweryfikowania ich funkcjonowania w praktyce duszpasterskiej na terenie parafii, placówek katechetycznych, katolickich ośrodków dydaktycznych, w odnośnych publikacjach. Rodzą się przy tym pytania: W jakiej mierze Kościół lokalny jest świadomy obowiązku ukazywania doniosłej roli liturgii, nie tylko w wymiarze kultycznym, ale także jako twórczego czynnika w procesie wychowania człowieka? W jakim stopniu przyswoił sobie usilne zalecenia Soborowe w tym względzie, by w praktyce swojego oddziaływania uwzględniał wprowadzanie wiernych w dogłębne **rozumienie** liturgii – zwłaszcza od strony jej wewnętrznej natury – stanowiące podstawę do świadomego, czynnego i pełnego w niej uczestnictwa, tylko wtedy rzutującego zasadniczo na jakość codziennego życia chrześcijan, a w konsekwencji nadającego mu faktycznie wymowny charakter świadectwa o Bogu i Chrystusie? Czy przeprowadzenie powszechnej i rzetelnej katechezy liturgicznej mogłoby się okazać, w obecnym czasie historii chrześcijaństwa, prawdziwie skutecznym środkiem odnowy całości życia moralnego chrześcijan w Polsce?⁶⁴.

Ks. dr Andrzej Turba c z SBD, wykładowca liturgiki w Wyższym Seminarium Duchownym Towarzystwa Salezjańskiego w Łodzi.

---

⁶³ KL 48.

⁶⁴ Warto w tym miejscu przytoczyć papieską wypowiedź: *Zachodzi (...) niesłuchanie ścisły związek pomiędzy odnową liturgii a odnową całego życia Kościoła*. Jan Paweł II, List apostolski *O tajemnicy i kulcie Eucharystii*, n. 13. Zob. także Jan Paweł II, List apostolski *Vicesimus quintus annus*, w 25 rocznicę ogłoszenia Konstytucji Soborowej *Sacrosanctum Concilium* (25.12.1988), n. 15, w: *Wybór Listów Ojca Świętego Jana Pawła II*, Kraków 1997, t.1, s. 142-160.

Liturgia e educazione

Sommario

La vita della Chiesa e del singolo cristiano si concentra, e si dovrebbe concentrare, sulla liturgia, la quale è fonte inesauribile dello spirito animatore di tutta esistenza umana, cristiana ed ecclesiale. Essa non serve alla Chiesa solo di esprimersi davanti a Dio in un atto di culto, ma rappresenta vasta e valida aerea di educazione cristiana. Del resto, era sempre vista come luogo privilegiato della catechesi. Trattata consapevolmente e vissuta in modo autentico, liturgia aiuta ad arrivare all'unità tra fede e vita, conduce alla vita della santità, mira a dare influsso alla globalità della vita della fede, aiutando la fede stessa di essere presente nel quotidiano. L'altro compito della liturgia viene concepito in termini di preparazione del credente ad accettare ed accogliere, nella fede, speranza e carità, il dono supremo di Dio, che è la salvezza dell'uomo.